

VILÉM FLUSSER

Utótörténetek

*(Írások a történelem utáni világról,
a technikai képek korszakáról)*

ZSUGORODÁSUNK

A 19. századot és a huszadik első felét a gigantizmus jellemezte. A városok, a gépek, a birodalmak, a hasznok, a sportrekordok mind óriási-ra nőttek. Mértéktelessé lettek az élvezet-, élmény- és ismeret-igények. Ezzel az elefantiázissal szemben egy ellenirányú tendencia is megfigyelhetővé vált, amely a liliputizmus, a törpeszerűség, a miniatürizálás felé mutat. Olyan jelszavak, mint például „think small”, „small is beautiful”, vagy „less is more” a nagy és nagyszerű szólások konkurenciájaként kezdenek megjelenni. Úgy tűnik, egy alternatív technikai és ipari forradalom kezdődik. Hogyan is értelmezhető a parányiságnak ez a tendenciája egy olyan világban, melynek lakossága milliárdokra rúg, melyben megatonnák fenyegetnek és a tömegmédiá mérheteretlen mennyiségű információt továbbít számtalan befogadónak?

A zsugorodás a fizika területéről indult ki. Newton végtelen és örök világmodelljének helyét egy véges, bezáródó rétegekből álló modell veszi át, az érdeklődés pedig a legkisebb és leggyorsabb részek (részecskék) felé fordul. Az atom fogalmához társult fenyegető jelentéssel együtt mindezek arra a felismerésre vezettek, hogy a parányi legalább annyira elbűvölő, mint az óriási. Ez a felismerés a fizikából egy egész sor egyéb területre átkerült. A politika területén terroristák apró csoportjai kezdtek támadásokat az állam és a pártok hatalmas apparátusai ellen. A társadalom területén megjelent a belátás, miszerint a „forradalom” nem kizárólag az egész társadalmat átfogó rend, hanem akár a legkisebb elemek átalakítása is lehet (amilyen például a házasság, a család, a munka). A gazdaság területén a multinacionális konszernek gigantikus apparátusával szemben elkezdtek megjelenni a „do it yourself” alapon szerveződő kicsi egységek. Művészeti területen a szórakoztatóipari apparátusok óriási tömegshow-i mellett olyan jelenségekre érdemes figyelni, mint a minimal art, a happening és a 12 hangos miniatűrkompozíciók. A vallás területén a nagy, tradicionális egyházak mellett apró, gyakran erőszakos szekták jönnek létre. Mindezek a minimalizálásra irányuló tendenciák úgy tesznek, mint alternatívákat kínálnának az apparátusokkal szemben. Valójában megtévesztésről van szó.

Ez legjobban a technika területén ismerhető fel, ahol a leginkább látható a parányi irányába mutató tendencia (mert a parányi itt a legmegragadhatóbb). A miniatűr emlékezettel és programokkal felszerelt „intelligens eszközök” bizonyos feladatokat önműködően oldanak meg. A robotok jellemző módon elveszítették minden antropomorf vonásukat, melyekkel őket korábban a science-fiction irodalom felruházta. Ezek az eszközök, melyek nemhogy nem anti-apparátus-szerűek, hanem valójában óriási apparátusokon belül működő apparátusok, szemmel láthatóan egyre kisebbek, számosabbak, olcsóbbak és intelligensebbek lesznek. Az iparból áramlanak a nyilvános és a privát adminisztrációba, onnan pedig a lakóterekbe és a konyhákba. Ahol megvetik a lábukat, azt a színteret apparátussá alakítják. Például a ruhákat maguktól kiszabó intelligens ollók apparátussá teszik a varrodákat, ahogyan az önállóan leveleket író szövegszerkesztők apparátussá teszik az irodákat. Ha elképzelünk egy olyan szerszámosládát, amely tartalmazza mindezeket az eszközöket és ott áll minden garázsban (ahogyan most az autók állnak), előttünk áll a történelem utáni társadalom képe: a teljesen apparátus-szerű, apparatizált társadalomé.

A memóriák és programok miniatűrízálásának alapelvét a félvezetők jelentik, az úgynevezett chippek, melyek óriási információtömeg nagyon kis helyen való tárolását teszik lehetővé.

Az ipari forradalommal szembeni ellenforradalomról van szó, amely, ha sikerül neki, az ipari forradalomhoz mérhetően fogja megváltoztatni az emberek életét. Az ipari forradalom a modellek elmozdításában állt. A preindusztriális társadalomban a kézműves modelljét „fejben” tartotta. Az ipari munkás szerszám formájában kapta meg, melyet a szerszámkészítő a mérnök tervei és számításai alapján állított elő. A chippek ellenforradalma a modell fogalmát az acélból készült szerszámoktól az intelligens szerszámok programjainak irányába mozdítja el, és ezeket a modelleket a felhasználónak házhoz is szállítja, aki így termékét önmaga otthon is elő tudja állítani.

A preindusztriális társadalomban a modellek „ideálisak” voltak. A suszter fejében élt az ideális cipő képe, és a rendelkezésére álló eszközökkel igyekezett a bőrt az eszerint meghatározott formába kényszeríteni. Célja az ideális cipő megalkotása volt. Ez jellemzi az antikvitás és a középkor egész filozófiáját és vallását: Platónról Aquinói Szent Tamásig a modelleket mint ideálokat, mint örök és változtathatatlan értékeket tekintették, melyek a hit és a teoretikus szemlélődés számára tárulnak fel. Az ipari forradalom óta a modellek manipulálható és folyamatosan javítandó formák. Kant óta a modern filozófia (Marxszal és Nietzschével mint központi figurákkal) a modellek manipulálhatóságával foglalkozott. Modern volt, éppen mert feltette a modellek modellezhetőségét. A „megismerés” a modelleknek a megismerthez való igazításává vált. A politika társadalommodellek kidolgozásává vált. A meghatározó politikai kérdés

így hangzott: „Kinek kell a termelőeszközökkel rendelkeznie, milyen modell keretei között kell ezeket kidolgozni és alkalmazni?”

A chipek ellenforradalma a modelleket információkká alakítja át. Ezáltal a filozófiai gondolkodás érdeklődése strukturális és logikai kérdések felé tolódik el: „kritikai” helyett „analitikus” lesz. A politika területén a fő kérdés a tulajdonlás kritikája felől a társadalom programjainak elemzése felé tolódik el. A művészet területén többé nem „eredetiségről” van szó (vagyis új modellek kidolgozásáról), hanem a „zaj” és a „redundancia” egyensúlyáról az információ maximumának elérése érdekében. A chipek ellenforradalma eltörli a modern életet, és jelenleg még nem ismert életformákkal váltja fel.

Az intelligens eszközök programjaiban a modellek nem örök ideálok és nem is manipulálható formák, hanem parányi „imprintek”. Nem az örök ideák birodalmából származnak, és nem is zseniális technikusok, tudósok, politikusok vagy filozófusok találták ki őket, hanem névtelen rendszerelemzők, programozók és hasonló funkcionáriusok által létrehozott aprólékos bitkombinációk eredményei. Sem istenképekre, sem víziókra nem emlékeztetnek, hanem sokkal inkább mozaikokra. Funkcionális ideogrammak. Karakterük orientális. Nem véletlen, hogy a chipek ellenforradalma Japánban zajlik a leggyorsabban. A társadalom és a termelés miniatürizálásának igénye Kínát a kibernetizálódás számára leginkább ajánlatos területté teszi. Kulturális forradalmával és az arra következő erre-arra tett „kis és nagy lépésekkel” a maoizmus az intelligens eszközök számára adekvát gondolkodás példája. A maoizmus konfucionista, azaz ellenforradalmi: mozaikszerű, funkcionáriusok által programozott társadalmi apparátusra törekszik. Az intelligens eszközök miniatűr programjai abból a szellemből származnak, amely a törpefákat és törpekakasokat is létrehozta. A chipek ellenforradalma konfucianizálni fogja az emberiséget. Mandarinizálni és robotizálni fogja.

A miniatürizálás, az alternatív technika apologétái hajlanak arra, hogy a gigantizmus önhittségéből az emberi mértékhez való visszatalálást lássák benne. A kis akciócsoport, a kisvállalkozás, a kis szélhajtotta generátor, a konyhakerti zöldségágyás mind úgy tűnik fel számukra, mint emberi, éppen ezért értelmes dimenziókra való korlátozódás. Tévedésben vannak. A parányi még kevésbé emberi, mint az óriási. Az óriásit legalább meg lehet bámulni, míg a parányi eltűnik a látómezőből. Az ember soha nem volt kevésbé „minden dolgok mértéke”, mint a parányi programok korszakában. A „kis ember” és a kisüzem a maga öngazgatásával kevésbé emberi, mint a „nagy ember” és a multik.

Az utca emberének megvetése és megvethetősége a miniatűrprogramoknak tudható be. Ezek „akárki”, és nem emberek számára érvényesek. Mikor a modellek „ideálok” voltak, emberekre irányultak, éppen mert „transzhumánok” (archetipikusak) voltak. Az „ideális cipő” az emberek

számára van méretre szabva, éppen mert a topos uranikosból származik: az embereknek ilyen cipőt kell hordani, és ha nem teszik, akkor nem „normálisak”: hóját szenvedik az erénynek. Mikor a modellek formák voltak, mindig az emberekre irányultak, amennyiben az embereken erőszakot tettek. Az iparilag előállított cipő az átlagos ember átlagos lábára készül, és ha valakinek tyúkszeme vagy lúdtalpa van, meg kellett operáltatnia a lábát. Normalizálnia kell magát. Az ipar gigantizmusa nem emberfelettség, hanem mindenemberiség. Nem „mérhetetlen nagy boldogság”, hanem „milliók boldogsága” – hangzik a jeligéje. Az ipari kultúra mindig javítható, de általánosan érvényes formák erőszakolása által történő normalizálás, mely ebből következően neurózisként tapasztalható meg.

A miniatűrmodellek ezzel szemben elasztikusak. Az intelligens eszköz a cipőt a felhasználó lábához igazítja: hálóként borítja be a lábát. De ez nem jelenti azt, hogy a modell mértéke a láb lenne. Éppen ellenkezőleg: a program minden elgondolható lábhoz illeszkedik, legyen szó emberi vagy kutyalábakról. Nem a láb a cipő mértéke, hanem az intelligens program tartalmazza a cipő minden lehetséges mértékét. A program simulékony; hálója mindent megfog, ami modelljeihez passzol. Apró fonatai, hurkai semmit sem hagynak kicsúszni. És mivel a program láthatatlan, a benne foglyul ejtettek programozottságukat nem kényszerként, hanem az ipari társadalom erőszakos kényszerei alól való felszabadulásként élik meg. Megtapasztalhatóan, ténylegesen olyan cipőt hordanak, ami nem szorítja őket. Az apparátus, amely funkcionáriusává teszi az embert, sem emberi, sem pedig emberfeletti, hanem emberalatti. Úgy béklyózza meg az embert, ahogyan a liliputiak béklyózzák meg Gullivert.

Az értékek összezsugorodása, amely a technikai miniatürizálódásban manifesztálódik, az értékek demitizálódásának folytatódása [...]

Ideálként a modellek „értékek” voltak: imperatívuszok. Az ipari forradalom „az értékek kríziséhez” vezetett, amennyiben a modelleket manipulálható formákká alakította át. Akkoriban a probléma az „értékek átértékelésében” állt. Ez a krízis mára túlhaladottá vált. A modellek parányi, pontszerű funkciókká váltak. Az értékek nincsenek többé válságban, mert eltűntek a látómezőből. Aprólékos elemzések mutatják meg, hogy az „értékek” esetében grammatikai hibákról, primitív programozásról van szó. Nincsenek többé imperatívuszok, csak funkciók, és nem csak az erény, de a normalitás is értelmetlenné vált. Mindenesetre meg vagyunk béklyózva, még ha láthatatlan béklyókkal is. A reményt az jelenti, hogy annyira összezsugorodunk, hogy ki tudunk bújni az apparátus hurkain.

[A befejezés egy másik változata így hangzik: A miniatűrprogramok demitizálják a modelleket. Szenilis összezsugorodásunk ezért embertelen. Elértékteleníti a világot és az életet a világban, és mindent az abszurdumig fokoz.]